

УДК 80

ББК 81.2 Тоҷ

**СОҲТОРИ СЕМАНТИКӢ ВА
ГРАММАТИКӢИ ВОҲИДӢОИ
ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕӢӢ ДАР
ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

Нурматова Мақсуда Рӯзибоевна,
унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии МДТ
“ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров”
(Тоҷикистон, Хучанд)

**СЕМАНТИЧЕСКАЯ И
ГРАММАТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА
ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ
ЕДИНИЦ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ**

Нурматова Мақсуда Рӯзибоевна,
соискатель кафедры таджикского языка
ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова”
(Таджикистан, Худжанд)

**SEMANTIC AND GRAMMATICAL
STRUCTURE OF VERBAL
PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE
TAJIK LANGUAGE**

Nurmatova, Maksuda Ruziboyevna,
claimant for candidate degree of the
department of the Tajik language under the
SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov”
(Tajikistan, Khujand)

E-MAIL: maksuda-Nurmatova@mail.ru

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологии феъли, чумла, ибора, вазифаҳои наҳви, хабар, сохтори маъноӣ, мубтадо

Дар мақола сохтори маъноӣ ва грамматикӣи воҳидҳои фразеологии феъли ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Таъкид шудааст, ки ҳангоми муайян намудани вазифаҳои наҳви воҳидҳои фразеологии феъли шакли маъноҳои феълҳои тасрифнашаванда ва тасрифнашаванда ба назар гирифта мешавад. Воҳидҳои фразеологии феъли бо мурури замон камистеъмол гардида, хусусиятҳои архаистӣ пайдо мекунанд. Лозим ба таъкид аст, ки воҳидҳои фразеологии феъли дар шакли ибораҳои масдарӣ ба вазифаҳои гуногуни чумла омада метавонанд. Яке аз хусусиятҳои воҳидҳои фразеологии феъли он аст, ки онҳо сарфи назар аз дараҷаи истеъмолшавон дар услубҳои гуногуни баён ба вазифаи хабар меоянд. Хусусияти дигар воҳидҳои фразеологии феъли дар он аст, ки қисме аз онҳо ҳам дар шакли тасдиқӣ ва ҳам дар шакли инкорӣ феъл ба қор бурда мешаванд. Дар осори адибон аксари воҳидҳои фразеологии феъли бо муодилҳои лугавиашон ё бо воҳидҳои фразеологии феъли дигари ҳаммаъноӣ ба тариқи мувозӣ ба қор бурда мешавад.

Ключевые слова: глагольные фразеологические единицы (ГФЕ), предложение, словосочетание, синтаксические функции, сказуемое, семантическая структура, подлежащее

Анализируется смысловая и грамматическая структура глагольных фразеологических единиц в современном таджикском языке. Подчеркивается, что при определении синтаксических функций учитываются форма и семантика спрягаемых и неспрягаемых глаголов. Отмечено, что с течением времени некоторые глагольные фразеологические единицы становятся малоупотребительными и приобретают архаические особенности. Глагольные фразеологические единицы в форме инфинитивного словосочетания могут выполнять в предложении разные функции. Одной из особенностей глагольных фразеоло-

гических единиц является то, что они, независимо от степени употребления в разных стилях, выполняют в предложении функцию сказуемого. Кроме того, некоторые ГФЕ могут быть использованы как в утвердительной форме, так и в отрицательной. В художественной литературе большинство ГФЕ используется параллельно с лексическими эквивалентами или с другими ГФЕ.

Key-words: *verbal phraseological units (VPhUs), sentence, word-combination, syntactical functions, predicate, semantic structure, subject.*

The article presents an analysis of sensible and grammatical structure of verbal phraseological units in modern Tajik language. It is underscored that when determining syntactical functions they take into consideration the form and semantics of conjugable and non-conjugable verbs. The author notes that in the course of time some verbal phraseological units become scantily used and acquire archaic peculiarities. Verbal phraseological units in the form of an infinitive word-combination can perform different functions in a sentence. One of the specificities of verbal phraseological units is their performance of the predicate function in a sentence irrespective of a degree of its usage in diverse styles. Into the bargain, some VPhUs can be used both in affirmative and negative forms. In belles-lettres the majority of the formers are occurred concurrently with lexical equivalents or with other VPhUs.

Дар хама забонҳои дунё муносибати маъноии предикативӣ пеш аз хама бо шаклҳои тасрифии феъл ифода мегардад. ВФФ аз дигар ҳиссаҳои нутқ бо ҳамин хусусияти грамматикӣ худ фарқ мекунад. Муносибати предикативӣ дар ҷумла он аст, ки калимаҳои маънодор ва таркибҳо ба вазифаи хабар омада, амал, ҳолат ва ё аломати дар калима ё таркиб ифодаёфтара ба воқеъшавии амалу ҳолат ва аломат ва тасдиқ ё инкор далолат мекунад. Ҳамин маъноии грамматикӣ дар ҷумла зимни категорияҳои сифа, модалият, замон ва шахси феълҳои тасрифии ба вазифаи хабар омада ифода мегардад. ВФФ пеш аз хама бо ҳамин аломатҳои барҷастаи грамматикӣ худ аз навҳои дигари воҳидҳои фразеологӣ фарқ мекунад.

Бояд дар назар дошт, ки хама гуна навҳои воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ, чи таркиб, чи ибора ва чи ҷумлаи содаю мураккаби фразеологӣ мутобиқи қоидаҳои таркиббандӣ ва ибораву ҷумласозии забони тоҷикӣ шакл гирифтаанд. Фарқи сохтори маъноӣ ва грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ аз воҳидҳои озоди нахвӣ дар ин ҷост, ки маъноии воҳидҳои фразеологӣ аз муносибати бевоситаи маъноии ҷузъҳо ҳосил намешаванд ва он муносибати маъноӣ ба ҷузъҳо ҷудо ё таҷзия карда, ба мисли ҷузъҳои ибора ва аъзои ҷумла таҳлил карда намешавад. Аз ҳамин сабаб, маъноии яқлухти фразеологӣ ба ҳиссаҳои ҷудогонаи нутқ далолат мекунад ва воҳиди фразеологиро номӣ (исмӣ ва сифатӣ), зарфӣ ва феълӣ меноманд. Вазифаҳои нахвӣ воҳидҳои фразеологиро ҳам дар заминаи маъноии яқлухти фразеологӣ таъин мекунад. Бесабаб нест, ки ба вазифаи мубтадо асосан воҳидҳои фразеологӣ номӣ, ба вазифаи хабар воҳидҳои фразеологӣ феълӣ меоянд.

Ҳангоми муайян намудани вазифаҳои нахвӣ ВФФ шаклу маъноҳои грамматикӣ феълҳои тасрифшаванда ва тасрифнашаванда (масдар, сифати феълӣ ва феълӣ ҳол) ба назар гирифта мешаванд. Чанд намуна аз асари бадеӣ: Ҳоло падарат... меҳоҳад, ки ту ҳам бесабаб *димоги* *ӯро насӯзонда* озурда нақунӣ (1, с.111); Ягон кас-ку дар ин ҷо номи Фаррух ё Шаҳзодаро ба даҳон намегирад, пас чаро *димогат* *ин қадар сӯхтааст?* (1, с.124); Малик Тоҷхонуми бечора аз хашму ғазаб...хеле *димогаи* *сӯхта...*

ба дуо хондан машғул буд (1, с.131).

Дар ҷумлаи якум фразеологизми *димоғи ӯро сӯзонда* дар шакли сифати феълии замони гузашта, феъли гузаранда, бавосита ба саволи “чӣ тарз?” ҷавоб шуда, ҳамчун зарф ба вазифаи ҳоли тарзи амал омада, бо алоқаи ҳамроҳӣ ба хабари “*озурда накунӣ*” тобеъ шудааст. Хабарӣ ҷумла бо сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ, замони ҳозира-оянда ва шахси дуҷуми танҳо ифода ёфтааст.

Дар мисоли дуҷум ВФФ-и “*димоғат ин қадар сӯхтааст*” дар қолаби ҷумлаи содаи дутаркибаи тафсилӣ ифода ёфта, дар он ҷузъи “*димоғ сӯхтааст*” ҷузъи асосӣ ва рехтаи ВФФ, бандакҷонишини шахсӣ-соҳиби “-ат” ва ҷонишини ишоратии “ин қадар” ҷузъҳои озод буда, дар дохили ВФФ омадааст. Дар ин ҷо “*димоғат сӯхтааст*” шакли замони гузаштаи наздики сифаи хабарии феъли нақлист. Бандакҷонишини “-ат” ба исми *димоғ* васл шуда, ба соҳиби амал, шахси дуҷуми танҳо (ту) ишора мекунад. Дар байни сараъзоҳои ҷумлаи фразеологӣ “*димоғ сӯхтааст*” ҷузъи озод-и ҳоли миқдори “ин қадар” омадааст ва он метавонад дар аввали он биёяд: *Ин қадар димоғат сӯхтааст*. Ҳамчунин ба ҷойи бардакҷонишини ҷонишини шахсии “ту” омада, соҳибиятро ифода мекунад: *Ин қадар димоғи ту сӯхтааст*.

Дар ҷумлаи сеюм ВФФ-и “*хеле димоғаш сӯхта*” дар шакли сифати феълии замони гузашта “*сӯхта*” ба вазифаи хабарӣ ҷидаи кӯтоҳшудаи “*сӯхта буд*” дар шакли замони гузаштаи дури сифаи хабарӣ омадааст. Бандакҷонишини “-аш” баробари ифодаи маъноӣ соҳибият (*димоғ-аш*) чун воситаи грамматикӣ алоқаи тобеи мувофиқати хабар бо мубтадои *Малик Тоҷонум* хизмат намудааст. Зарфи “хеле” ба вазифаи ҳоли дараҷа пеш аз таркиби субъекту предикат омадааст.

Ин ҳам як аломати хусусияти рехтагӣ доштани ВФФ-и дар қолаби ҷумлаи содаи дутаркибаи ҳуллас ифодаёфта ба шумор меравад.

Дар заминаи ВФФ-ии “*димоғи касе сӯхт*” муродифи дигари он ба миён омадааст: Вай ранчид, сахт ранчид, *дуд аз димоғаш баромад*. Шояд ин вариант дар натиҷаи фуруғгузор шудани ҷузъи аввали ВФФ “*димоғи касе сӯхта, дуд баровард*” бошад ва ба “*димоғи касе сӯхт*” зам шудани ҷузъи “*дуд баровард*” ба маъноӣ ранчидан зам намудани ибораи сахт ранчидан гардидааст, яъне “*димоғи касе сӯхт*” – ранчид ва “*димоғи касе сӯхта дуд баровард*” – сахт ранчид. Дар ин вариантҳои ВФФ калимаи “*димоғ*” ба маъноӣ ҳолати ранчиши одамро ё хира шудани табъи шахс истифода мешавад. Ҳамин тарик, зина ба зина кӯтоҳ шудани ВФФ натиҷаи эҷодкорона ба кор бурдани сарвати забони тоҷикӣ: *димоғи касе сӯхта дуд баровард* ---- *дуд аз димоғ баромад* ---- (аз *димоғ*) бӯйи каҳдуд меояд: Машаққати 16-соатаро лаззати 15-дақиқагии ифтор *аз димоғҳо хоҳад баровард* (2, 2, с.210);

Фразеология илмест, ки маҷмӯи таъбирҳои рехтаро ҳамчун воҳидҳои таркибии системаи забон меомӯзад. Яке аз қабатҳои хоси системаи ҳар як забонро воҳидҳои фразеологӣ он ташкил медиҳанд. Воҳидҳои фразеологӣ аз ду ва ё зиёда калимаҳои ташаккулёфтаи сохти устувор ва маъноӣ комили ба қисмҳои худонашаванда ба вучуд меояд. Маъноӣ аслии аалимаҳои дар таркиби онҳо ҷойгиршуда тира гардидааст ва ё батамом гум шудаанд ва онҳо маъноӣ якҷояи умумиро ифода мекунанд. Онҳо сохти нахвӣи устувор ва рехта доранд, ҷузъҳои тағйир намеёбанд ва ҷойи худро дар дохили ибора ё ҷумла иваз карда наметавонанд. Агар калимаҳои таркиби воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои дигар иваз намуда шаванд, воҳидҳои фразеологӣ хусусияти маъноӣ ва рехтагии худро гум карда, ибора ё ҷумла ба маъноӣ асли фаҳмида мешавад.

Забони тоҷикӣ аз воҳидҳои фразеологӣ хеле бой мебошад. Ба ин муродифҳои

фразеологии зерин ҳам далел шуда метавонад: *сарӣ (касе) ба осмон расид, (касе)курта – курта гӯшӣ гирифт, (касе)дар курта нагунҷид, тоқиро ба осмон ҳаво додан* маъноӣ хурсанд шуданро доранд. “*Ғап доштан*”, “*ғап ёфт шудан*” маъноӣ барои гуфтугӯ мавзӯ ёфт шуданро ифода мекунад. Вариантҳои фразеологии *гарму ҷӯшон, гарму сӯзон; дили (касе) ба (касе) гарм будан, дил (касе) ба (касе) гарм шудан* ва ё бо калимаи “дил” ба мисли *дили худро хӯрдан, дили (касеро) хун кардан, дили (касе) хун шуд* ва ғайра низ аз он шаҳодат медиҳад, ки воҳидҳои фразеологӣ дар ганҷинаи луғавии забони тоҷикӣ мавқеи муҳим доранд.

Воҳидҳои фразеологии феълӣ бо мурури замон камистеъмол гардида, хусусияти таърихӣ ё архаистӣ (матрукӣ) пайдо мекунад. Чунончи, ВФ-и “димор аз рӯзгори касе баровардан” дар замони Восифӣ маъмул буд, ҳоло қариб тамоман аз истеъмол баромадааст:

Бародар, бисёр андӯхгин машав, ки имшаб туро ва худро раҳой мебахшам ва ин ду малъунро сагвор *димор аз рӯзгоришон мекашам* (2, 1, с.91). Дар чунин ҳолатҳо ҳам ВФФ ба вазифаи хабари ҷумлаи сода меояд. Дар ин ҷумла хабари бо ВФФ ифодаёфтаи *димор аз рӯзгоришон мекашам* аз ҷиҳати шакли грамматикӣ сиға, замон, шахсу шумора бо хабари феълии ҷумлаи яктаркибаи “раҳой мебахшам” пурра мувофиқат мекунад. Маълум мешавад, ки дар замони зиндагии Восифӣ ВФФ-и «*димор аз рӯзгори касе баровардан*” дар варианти тағйири унсури луғавии “*димор аз рӯзгори касе кашидан*” ҳам истифода мешудааст.

Воҳидҳои фразеологӣ ҳам аз лиҳози сохтори семантикӣ ва наҳвӣ мутобиқи қоидаҳои маъмули грамматикӣ забони тоҷикӣ дар қолабҳои таркиб, ибора ва ҷумла сохта мешаванд. Масалан, дар иборати рехтаи “*роҳи оҳан*” калимаҳои *роҳ* ва *оҳан* ба маъноӣ “роҳи аз оҳан сохта шуда”ё “роҳи оҳанин” ба маъноӣ асли омадаанд, вале дар қолаби иборати номии изофӣ хусусияти рехтагӣ пайдо кардаанд. Дар иборати “*кафиш касе ғалбер шуд*” ба маъноӣ “бисёр роҳ рафтан дар ҷустуҷӯи касе ё чизе” калимаи *кафиш* (навӣ пойафзол) бо феъли *роҳ рафтан* таносуби тираи маъноӣ дошта бошад ҳам, бидуни шабоҳати муболиғаомези мисли *ғалбер сӯроҳ-сӯроҳ шудан* асли матлабро ифода намекунад. Аз калимаҳои ҷумлаи рехтаи “*аз димоги(касе)дуд баромад*” оҷаи *димог* бо исми *дуд* ва феъли *баромадан* таносуби маъноӣ надорад, яъне маъноӣ ҷумла аз маъноӣ калимаҳои таркиби воҳиди фразеологӣ ҳосил намешавад. Маҳз, ҳамин хусусият дар қисми зиёди воҳидҳои фразеологӣ мушоҳида мешавад.

Воҳидҳои фразеологӣ аз лиҳози сохтори наҳвӣ ба мисли ибораву ҷумлаи озод сохта мешаванд. Дар намунаҳои боло фразеологизми “*роҳи оҳан*” мисли “*роҳи қаҳқашон*” дар қолаби иборати номии исмӣ воқеъ гардида, *роҳ* ҷузъи асосии ибора буда, *оҳан* ва *қаҳқашон* ҷузъҳои тобеанд, ки бо банди изофӣ ба исми *роҳ* алоқаманд шудаанд. Калимаи *оҳан* бо исми ифода шуда бошад ҳам, ба саволи чӣ гуна ҷавоб мешавад ва кӯтоҳшудаи сифати нисбии *оҳанин* аст.

Тафовут дар муносибати маъноӣ *оҳан* ва *қаҳқашон* бо исми *роҳ* ин аст, ки калимаи *қаҳқашон* аломати роҳро ба тарзи қиёс ифода мекунад: Ситораҳо тарзе ҷойгир шудаанд, ки гӯё коҳи ба марқаб боркардаи деҳкон ба замин рехта-рехта ба ҷое расида бошад.

Дар иборати рехтаи “*барги сабз*” ҳам исми *барг* ва сифати *сабз* мисли “*роҳи оҳан*” ба маъноӣ аслиашон омадаанд, ки дар аввали баҳор дар замони гузашта каландарҳо ғазалхонон ба дари мардум рафта, онро чун рамзи фарорасии фасли баҳор ба соҳибони хона тақдим мекардаанд. Бо гузашти замон “*барги сабз*” ба маъноӣ тӯҳфаи камарзиш хусусияти фразеологии рехтагӣ пайдо кардааст.

Дар ибораи рехтаи “*нури чаим*” ҳам исмҳои *нур* ва *чаим* ба маънои аслиашон омадаанд, ки маънои фарзанди азиз, меҳрубон ва дӯстдоштаро ифода мекунад. Ин ибораи муқаррарӣ ҳам бо гузашти замон хусусияти рехтагӣ пайдо кардааст: Дар вақти мурдани худ ягона васияте, ки ба модараш Бибиюиша намуд, ки *нури чаими* ӯ – Гулбиро ба қатори Одина парвариш намояд... (2,1,с.312-313).

Воҳиди фразеологӣи “*дуд аз димоги касе баромад*” дар қолаби чумлаи содаи дутаркибаи тафсилии тасдиқӣ ифода ёфтааст. Ин воҳиди фразеологӣ дар шакли инкорӣи феъл ифода намёбад. Ҷузъи озод (шартан касе) дар байни чумлаи сода омадааст. Хусусияти дигари сохтори чунин чумлаҳои рехта ин аст, ки ба мисли ибораҳои рехтаи феълӣ қариб ҳамеша ба вазифаи хабар меоянд ва феъл қариб ҳамеша ба замонҳои гузаштаи сиғаи хабарӣ далолат мекунад. Дар мисоли боло хабари феълӣи “*баромад*” замони гузаштаи наздики сиғаи хабарӣ аст.

Воҳиди фразеологӣи *калтакро ба сари (касе) шикаст* дар қолаби чумлаи содаи яктаркибаи тафсилии тасдиқӣ ифода ёфтааст. Ин воҳиди фразеологӣ дар шакли инкорӣи феъл ифода намёбад. Ҷузъи озод (шартан касе) дар байни чумлаи сода омадааст. Хусусияти дигари сохтори чунин чумлаҳои рехта ин аст, ки ба мисли ибораҳои рехтаи феълӣ қариб ҳамеша ба вазифаи хабар меоянд ва феъл қариб ҳамеша ба замонҳои гузаштаи сиғаи хабарӣ далолат мекунад. Дар мисоли боло хабари феълӣи “*шикаст*” замони гузаштаи наздики сиғаи хабарӣ аст.

Воҳиди фразеологӣи “*обрӯи касеро ба замин зад*” дар заминаи қолаби аслии (инварианти) “*обрӯи касеро резонд*” пайдо шуда, дар қолаби чумлаи содаи яктаркибаи тафсилии тасдиқӣ ифода ёфтааст. Ин воҳиди фразеологӣ дар шакли инкорӣи феъл ба қор бурда намешавад. Ҷузъи озод (шартан касе) дар байни чумлаи сода омадааст. Хусусияти дигари сохтори чунин воҳидҳои фразеологӣ ин аст, ки ба мисли ибораҳои рехтаи феълӣ қариб ҳамеша ба вазифаи хабар меоянд ва феъл қариб ҳамеша ба замонҳои гузаштаи сиғаи хабарӣ далолат мекунад.

Воҳиди фразеологӣи “*нону намаки касеро хӯрд*” дар қолаби чумлаи содаи яктаркибаи тафсилии тасдиқӣ ифода ёфтааст.

Ин воҳиди фразеологӣ дар шакли инкорӣи феъл ифода намёбад. Ҷузъи озод (шартан касе) дар байни чумлаи сода омадааст. Хусусияти дигари сохтори чунин чумлаҳои рехта ин аст, ки ба мисли ибораҳои рехтаи феълӣ қариб ҳамеша ба вазифаи хабар меоянд ва феъл қариб ҳамеша ба замонҳои гузаштаи сиғаи хабарӣ далолат мекунад. Дар мисоли боло хабари феълӣи “*хӯрд*” замони гузаштаи наздики сиғаи хабарӣ аст.

Воҳидҳои фразеологӣи феълӣро дар луғатҳо одатан дар шакли ибораи масдарӣ оварда, маъноҳои онҳоро шарҳ медиҳанд. Бинобар ин, ВФФ дар шакли ибораҳои масдарӣ низ ба вазифаи аъзоҳои гуногуни чумла омада метавонанд: Оё хубтар нест, ки ҷавонони мо ба ҷойи “*ба ҳованд об кӯбидан*” аз ҳукумат хоҳиш кунанд, ки аз ҳисоби онҳо дастаҳои ихтиёрие бар зидди фасод ташкил шавад? (3).

Воҳидҳои фразеологӣ дар шакли ибораҳои сифати феълӣ ба вазифаи ҳоли тарзи амал меоянд: Фақат андаке *забон хойида* ба баробар набудани маълумотнома ва дар шаҳр будани хонаводаи Ҳайдарҷон ишора намудед (6, с.453); *Ҷонамонро дар кафи даст гирифта* ба тӯй мерафтем(4); Ман ин шеърро *хуни дил хӯрда* навиштаам, ба ман хунбаҳо диҳед, ношоирон! (5);

Агар ВФФ-и “*забон хойдан*” дар шакли тасрифӣ ба вазифаи хабари чумла ва дар шакли ибораи сифати феълӣ “*забон хойида*” ва дар шакли калимаи мураккаби “*забонхоён*” ба вазифаи ҳоли тарзи амал омада тавонад, ВФФ-и “*ҷонро ба кафи даст*”

гирифтан”, “хуни дил хӯрда” ҳамеша дар шакли ибораи сифати феълӣ ба вазифаи холи тарзи амал меоянд. Маълум мешавад, ки ин ВФ дар ин шакл устувор ё рехта гардидаанд. ВФ-и “хуни дил хӯрда” дар қолаби ибораи феъли хол низ бо ҳамин маънову вазифаи нахвӣ ба кор бурда мешавад: Ман ин шеърро *хуни дилхӯрон* навиштаам.

Аз ВФФ-и “забон хойидан” феъли таркибии “забонхойӣ кардан” ба вучуд омадааст, ки он ҳамеша ба вазифаи хабар кор фармуда мешавад: *Забонхойӣ нақун*, ту нағз ба ёд дорӣ ва медонӣ (6,с.459).

Як хусусияти ВФФ ин аст, ки дар воситаҳои ахбори омма вариантҳои гуногун пайдо мекунад, ки, аввалан, сохтори нахвӣи онҳо боиси ба вучуд омадани дигаргунӣ дар таркиби ибора ва ҷумлаҳои рехта мегардад, сониян, эҳтиёҷоти матн ва мавриди нутқ тақозо мекунад, ки онҳо ба талаботи матн ва тавозуни услуби баён мутобиқ гарданд. Чунончи, ВФФ-и “ҷонамро ба ҳалқам овард” дар матни зерин ба тарзи “ҷонамро ба нӯги биниам овард” ба кор бурда шудааст, ки чандон табиӣ нест: Бехтар кори (кору) бори деҳа, хоса ғалладарав (,) *ҷонамро ба нӯги биниам меовард* (7). Чунин вариантҳои ВФФ, сарфи назар аз ноқис ё бенуқсон буданаш дар таркиби ҷумла вазифаи хабарро адо мекунад. Мисли ҳамин ВФФ-и “ақлашро хӯрдааст”, мумкин аст, дар матн вариантҳои “ақлашро бой додааст” ё мисли матни зерин “ақлашро бохтааст” ба кор бурда шавад: Ин дафъа духтаратон на аз таъсири чину парӣ, балки аз таъсири зарбаи саҳти ба майнааш расида *ақлашро бохтааст* (8).

Ҳамаи ин вариантҳои ВФФ сарфи назар аз дараҷаи истеъмолашон дар услубҳои гуногуни баён ҳамеша ба вазифаи хабар меоянд.

Хусусияти дигари ВФФ ин аст, ки қисме аз онҳо ҳам дар шакли тасдиқӣ ва ҳам дар шакли инкорӣ феъл ба кор бурда мешаванд: касеро хоб рабуд / касеро хоб нарабуд, савганд ёд кардан / савганд ёд накардан, ташнагии касе шикаст / ташнагии касе нашикаст ва ғайра: Тасаллиёбии ман то вақте давом намуд, ки рафиқонамро хоб рабуд (2,6, с.178). Аз ҳамин қолаби аслии ВФФ бо таъсири майли осонбаёнӣ дар забони гуфтугӯ (универбатсия) хоби касе бурд / хоби касе набурд ба вучуд омадааст, ки он ҳам дар шакли тасдиқӣ ва инкорӣ феъл ба вазифаи хабар меояд:

Албатта, модари ӯгай маро *рӯйи хуш намедод*,... падари меҳрубонамро ба ман номеҳрубон мекард (2, 6, с.178).

Дар забони тоҷикӣ танҳо дар шакли инкорӣ ё тасдиқӣ таркибан устувор шудани ВФФ мушоҳида мешавад. Дуои бади “Илоҳо, *рӯйи некӣ набинӣ*” ё ин ки “Ин асар то кунун *рӯйи чопро надидааст*” шакли маъмули таъбирҳои рехтаи феълӣ ба шумор мераванд. Дар осори бадеии С.Айнӣ як намуна ба чашм расид, ки дар он ин ВФФ дар шакли тасдиқӣ феъл ба вазифаи хабари ҷумла омадааст: Орзу мекардам, ки коре шуда ин ғаму кулфато... аз дам барояд ва ман ҳам андаке *осоишро* бинам... (2,6, с.176).

Дар осори адибон бисёр мушоҳида мешавад, ки ВФФ бо муродифи луғавиаш ё ВФФ-и дигари ҳаммаънояш ба тариқи мувозӣ ба кор бурда шудааст. Дар ин маврид сарфи назар аз он ки ВФ дар қолаби ҷумлаи сода ифода ёфтааст ё ҷумлаи мураккаб ҳамчун воҳидҳои баробармаъно дар таркиби ҷумла вазифаи муштараки нахвиро адо намуда, бештар ба вазифаи хабар меоянд. Дар матни зерин ВФ дар қолаби ҷумлаи мураккаби тобеъ ифода ёфтааст, вале ба ҳамон вазифаи нахвӣ омадааст, ки муродифи фразеологӣ пеш аз он омада адо мекунад:

- Барои дуруст кардани камбудихои тӯйи бемаҳали шумо ман бояд бисёр вақтҳо меҳнат кунам, ҳар кас ба хонаи мо барои келинбинӣ меояд, ман *изо мекашам*, дар он вақт замин намекафад, ки дароям (2, 1, с.312-313).

Дар аввали ин ҷумла феъли “*изо мекашам*” низ ВФФ буда, кӯтоҳшудаи “*бори изо (шармандагӣ) кашидан*” аст, ки хабари он аз ҷиҳати сиға, шакли замон, шахсу шумора бо хабари ВФФ-и дигар (*дароям*) мутобиқати том дорад. ВФФ-и дуум маъноӣ амали хабари чидаи пешомадаро аз ҷиҳати муассирии ҳолат тақвият мебахшад.

Дар заминаи ВФФ калимаҳои мураккабе сохта мешаванд, ки алоқамандии маъноӣ онҳо пойдор монад ҳам, вобаста ба шакли феъл ва сохтори ҷумла онҳо муродифи ҳамдигар шуда наметавонанд: Дарди онвақтаи моро нафароне дарк мекунанд, ки чанд сол барои фарзанд *хуни ҷигар шудаанд* (15); Модар дар сари дастархон чашм аз писараш намеканд, хоби дидааш ҳар лаҳза ба ёдаш омада *ҷигархунаш месохт* (9).

ВФФ-и “*хуни ҷигар шудан*” бо феъли таркибии “*ҷигархун шудан*” ҳаммаъно буда, маъноӣ грамматикӣ мафъули ҳолатро ифода намудааст. Дар матни дуум феъли таркибии “*ҷигархун сохтан*” низ феъли таркибии номӣ буда, шакли фоилӣ дорад, бинобар ин дар ҷумла вазифаи муштараки нахвино (хабари феълӣ) адо карда бошад ҳам, онҳо аз ҷиҳати маъноӣ грамматикӣ феъл ВФФ-и «*хуни ҷигар шудан*» ва «*хуни ҷигар сохтан (кардан)*» аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Шаклҳои фоилу мафъули феъл ба вазифаи хабар омада, ду навъи ВФФ-ро ба вучуд овардаанд: *губори дили касе баромад*: Мувофиқи табъашон гап мезанам ва бо ҳамин *губори дилам мебарояд* (6, 2, с.10); *губори дили касеро баровардан*: Вай ҳамроҳи онҳо аз тахти дил хандида, шӯхӣ карда *губори дилашро баровард*. Ҳарчанд дар ҳар ду маврид ҳам ВФФ як маъноӣ аз ғаму ғусса, нохушӣ фориг шуданро ифода мекунанд, сохтори нахвӣи воҳидҳои предикативӣ гуногун аст: дар матни якум ВФФ дар қолаби ҷумлаи содаи дутаркиба, аммо дар мисоли дуум дар қолаби ҷумлаи содаи яктаркиба ифода ёфтааст.

Дар матнҳои зерин низ ҳамин хусусияти ВФФ-ро дидан мумкин аст: Ман дар мактаби кӯҳна ҳам бошад ба хондан тайёр будам ва, агар ин муяссар мешуд, *сарам ба осмон мерасид* (6, 2, с.27); Лекин шумо бо пой худ омада *сарамро ба осмон расондед*, раҳмат! (6,2, с.27). Дар ин гуна ҳолатҳо шаклҳои феълӣ мондаву гузаранда, бавоситаю бевосита нақши муҳим доранд: сари касе ба осмон *расид* / сари касеро ба осмон *расонд*.

Дар забони тоҷикӣ баъзан як маъноӣ ВФФ дар ду қолаби предикативӣ ифода мегардад. Масалан, дар матни зерин ибораи рехтаи “*хумори касе шудан*” аз лиҳози маъно муродифи ҷумлаи фразеологӣ “*хумори чизе (касе) гирад*” аст: Ҳар вақт *хумориш онҳо мешавам*, маро ранҷу азоб дар панҷаи худ мефишоранд, хӯру хобамро гум мекунам... (3); Ба чашмони хумори ту хуморӣ гашта чашмонам, Биё, то бишканам, хумори чашмони хумориро (Парии Ҳисорӣ).

ВФ дар асари бадеӣ хеле серистеъмол буда, хусусиятҳои гуногуни услубӣ зоҳир мекунанд. С.Айнӣ аз тамоми имконоти услубӣ ВФ бо камоли маҳорат ва нозукадоӣ истифода мекунанд. Яке аз хусусиятҳои услубӣ ВФ дар осори бадеӣ ва публицистии ӯ дар заминаи маъно ва қолаби ВФ ҳосил намудани вариантҳои эҷодкорона аст:

--*Мурдаро монӣ тутхӯрӣ кун, гӯед-а?...*

--*Хоҳ тутхӯрӣ кунед, хоҳ тӯйхӯрӣ, шуданӣ шуд* (2,1, с.310).

Шакли аслии ин ВФФ “*мурдаро монда, тутхӯрӣ кардан*” аст, вале вобаста ба мундариҷаи матн дар гуфтори симои асар ба ҷойи исми мураккаби “*тутхӯрӣ*”

калимаи наздикталаффузи он --“тӯйхӯрӣ” ба кор бурда шудааст, ки санъати тачниси ноқис аст. Дар ин гуна ҳолатҳо вазиёи наҳвии ВФ бетағйир мемонад. Дар ҳар ду тарзи ифода ҳам пурқунандаи бевоситаи суратёфтаи “мурдаро” чузъи озои ВФФ буда, амалҳои “мондан” ва “тутхӯрӣ қардан” ё “тӯйхӯрӣ қардан”-ро ифода намуда, ба вазиёи хабарҳои чидаи ҷумлаи содаи яктаркибаи умумишаҳс омадаанд. Аз ин намуна маълум мегардад, ки дар таркиби ВФ калимаҳои мутобиқи қоидаҳои маълуми наҳвии забони тоҷикӣ алоқаманд шуда ҷумла сохтаанд. Дар ин бобат байни сохтори наҳвии ВФ ва озод (ғайрифразеологӣ) тафовути ҷиддӣ мушоҳида намешавад. Тафовут танҳо дар ин ҷост, ки маъно дар ВФ дар қолаби наҳвии таркибан устувор ё рехта ифода меёбад.

Бояд қайд намуд, ки баъзе ВФФ ду сохти наҳвӣ доранд. Масалан, забоншинос Ю. А. Рубинчик “дохили утоқ шудан”-ро “қолаби баста” (рамочная конструкция) ва “ба утоқ дохил шудан”-ро “қолаби кушода”(нерамочная конструкция) номидааст (10, с.143-144). Аз маводи забони тоҷикӣ маълум мешавад, ки чунин вариантҳо на танҳо дар ибораҳои озод, балки дар қолабҳои ВФФ низ мушоҳида мешаванд: *ба беморӣ гирифташ шудан // гирифташ беморӣ шудан; ба бахти худ зомин шудан // зомин бахти худ шудан*: Агар мегӯид, ки мард *ба кори худ машғул аст*,... ба сӯйи ҷавоне, ки *машғули заминхаткашӣ буд*, оҳистекак нигоҳе мекард (2, 2, с.11); Аз кучое пайдо шуда, маро таҳдид мекарду ба ҳолам механдид, ки “аз дастат коре намеояд ва боз зори ман шуда (// ю ман зор шуда) наздам меояӣ” (12);

Падараш ҷойи қорашро аз даст дод, бародари хурдиаш *ба беморӣ вазнин гирифташ шуд* (// гирифташ беморӣ вазнин шуд... (7);

Муносибати маъноӣ ва грамматикӣ чузъҳои ВФФ бо воҳидҳои озои наҳвӣ, мавқеи воҳидҳои озод дар таркиби ВФ мавзӯи баҳси ҷудоғона аст. Дар ин ҷо бояд хотирнишон намуд, ки гоҳе воҳидҳои озои наҳвӣ дар дохили ВФ хеле тафсил ёфта, боиси аз ҳам дур афтодани чузъҳои ВФ мегарданд. Дар ин сурат сохтори рехта ва яклухти ВФ осеб мебинад: ...ҳама *чашиҳои худро ба нуқтае, ки ояндағони аз Сари Ҷӯй аз ҳамон нуқта ба дара мебаромаданд, дӯхтанд* (2, 2, с.16). Дар ин мисол байни ду чузъи ВФФ-и “*чашиҳо, ба... дӯхтанд*” исми *чашиҳо* бо муайянқунандаи “худ”, ба феъли *дӯхтан* пурқунандаи бавоситаи “*ба нуқта*” ва ба он ҷумлаи пайрави муайянқунандаи “*ояндағони аз Сари Ҷӯй аз ҳамон нуқта ба дара мебаромаданд*” бо пайвандаки “*ки*” тобеъ шудааст. Дар матни зерин ибораи феълии “*давлати пири рондан*” байни исми *давлат* ва феъли *рондан* таносуби маъноӣ вучуд надорад:

Ин модари мушфику меҳрубон имрӯзҳо дар ҳалқаи фарзандону набарағонаш *давлати пири меронад* (13). Шакли дурусти ВФФ-и “*давр рондан*” аст, ки аз аввали он калимаи “*асп*” фуруғузур шудааст: “*аспи давр рондан*”. Ин ВФФ дар “*Фарҳанги ибораҳои рехта*” чунин шарҳ ёфтааст: “*давр рондан* 1. ҳукмронӣ қардан, 2. бо айшу ишрат, хушвақтона рӯз гузарондан: Инҳо ҳамон одамонеанд, ки дар даври амир *давр меронданд*, соҳиби мамлакат буданд, заминҳои хуб, рамаҳои қалон аз онҳо онҳо буд (2, 3, с.271).

Дар “*Фарҳанги ибораҳои рехта*” бо калимаи “*давлат*” ВФ “*аз давлати (пушти) шолӣ қурмак об меҳӯрад*” оварда шудааст: “*Хуб, шумо намехӯрда бошед, ман меҳӯрам, -- гӯён зани қалон пиёлаи наботҷойро аз пеши палонҷаш гирифта ва илова қард: -- Амақаш аз барои келин фиристода бошанд ҳам, “аз давлати шолӣ қурмак об меҳӯрад” гуфтагӣ гапҳо ҳаст*” (14, с.270). Инчунин дар забони гуфтугӯ бо исми “*давлат*” дар вариантҳои гуногуни ВФФ “*дар давлати қасе бо ҳузуру ҳаловат зиндагӣ*

кардан”, “дар давлати касе осуда умр ба сар бурдан”, “хузуру ҳаловати давлати пирӣ дидан” ва ғайра ба кор бурда мешаванд.

Дар вариантҳои ВФФ як калима, одатан бо калимаи дигари ҳаммаънояш иваз мешавад. Дар ин сурат баъзан тарзи табиӣ ифода осеб мебинад. Чунончи: Рӯзҳо бар ман хастакунанда мегузаранд. Шомгоҳон, ки офтоб ба мағриб фуру меравад, ман *нафаси сарде мекашам* ва ба худ меандешам, фардо чӣ мешуда бошад, вале фардо ҳам фаро мерасаду монанди дирӯзу имрӯз бароям дилгиркунандаю хаста мегузарад (12). Аммо С.Айнӣ ба ҷойи “нафаси сарде кашидан” таъбири табиӣ “оҳи сард кашидан”-ро ба кор бурдааст: Баъд аз соате, ки Одина аз хона дур шуд, Бибиоиша *оҳи сарде аз дили нурдари кашидида*, лаб фуру бафт (2,1, с.70). Мисоли дигар: Бародаронат баъди суҳбат бо ту бо занҳояшон ғамхор гардиданд, ба баъзе камбудихои хурди онҳо (15). Дар “*бо занҳояшон ғамхор гардиданд*” ва “*ба баъзе камбудихои хурди онҳо чаши нӯшиданд*” пешояндҳо ғалат кор фармуда шудаанд. Тарзи бенуксони ифода “*ба занҳояшон...*” ва “*аз баъзе камбудихо...*” аст.

Бояд дар назар дошт, ки дар сохтори грамматикии ВФ нуқсони ночизе роҳ ёфта бошад, хилофи меъёри забони адабӣ ва боиси баҳси илмӣ мегардад. Чунончи, ибораи “ба касе, чизе ё амале *сару кор дошта*” дуруст аст ё “...*сари кор дошта*”? (16, с.150). Сарфи назар аз он ки воҳидҳои фразеологии феълии мазкур дар шакли солим (инвариант) ё дар шакли варианти ғалат омадаанд, дар таркиби ҷумлаи сода вазифаи хабарро адо мекунанд, яъне ба вазифаи наҳвӣ воҳидҳои фразеологии феълӣ таъсир намерасонанд. Вале бояд дар назар дошт, ки меъёри забони адабӣ талаб мекунад, ки ҳулосаҳои илмӣ бояд аз рӯйи таҳлили вариантҳои солим (ин варианти) ВФ бароварда шаванд.

Хулоса, воҳидҳои фразеологии феълии забони тоҷикӣ бо фразеологизмҳои феълӣ ҷузъи асосӣ бо феълҳои тасрифшаванда ифода ёфта бошанд, шубҳае нест, ки дар ҷумла ба вазифаи хабар меоянд, вале воҳидҳои фразеологӣ дар қолаби ибораҳои масдарӣ, сифати феълӣ ва феъли ҳол дар таркиби ҷумла омада бошанд, вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумларо адо карда метавонанд. Ин паҳлуи масъалаи вазифаҳои наҳвӣ воҳидҳои фразеологии феълии забони тоҷикӣ ҳам ба тарзи бояду шояд тадқиқ нашудааст. Масъалаи дигаре, ки ба назари мо хеле муҳим, вале баҳснок менамояд вазифаҳои наҳвӣ воҳидҳои фразеологӣ ва сохтори онҳо мебошад.

Пайнавишт:

1. Козимӣ М.М. *Техрони махуф*. - Душанбе: Ирфон, 1964. -352 с.
2. Айнӣ Садрiddин. *Куллиёт. Дар 15 ҷилд.*- Душанбе, 1962-2017.
3. *Чархи гардун*, 27.06.2018
4. *Оила*, 17.10.2018
5. *Адабиёт ва санъат*, 11.10.2018
6. *Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони адабии ҳозираи тоҷик*. Мураттиб М.Фозилов-Душанбе: Ирфон, 1964. ҷ.2 802с.
7. *Оила*, 20.06.2018
8. *Оила*, 3.10.2018
9. *Оила*, 12.02.2014
10. Рубинчик Ю.А. *Рамочная конструкция и структурно-семантическое единство фразеологизмов // Народы Азии и Африки – 1973. -- № 4. – С.143-145.*
11. Камолитдинов Б. *Масъалаҳои инкишофи сохти синтаксиси забони тоҷикӣ. Маҷмӯаи мақолаҳо*. – Душанбе, 1988, 268 саҳ.

12. *Чархи гардун*, 27.01.2018
13. *Адабиёт ва санъат*, 8.03.2017
14. *Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони адабии ҳозираи тоҷик*. Мурамтиб М.Фозилов-Душанбе: Наирдавтоҷ, 1963. ҷ.1.- 952с.
15. *Муҳаббат ва оила* 10.07.2018
16. Шакурӣ М. *Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад* – Душанбе: Ирфон, 2006. – 150 с.

Reference Literature:

1. Kozimi M.M. *The Horrible Tehran*. – Dushanbe: Cognition, 1964. – 352 pp.
2. Aini, Sadriddin. *Compositions in 15 volumes*. – Dushanbe, 1962. – 2017.
3. *Charkhi Gardun (Rotation of Firmament)*. 2018, June 27.
4. *Oila (Family)*, 2018, October 17.
5. *Adabiyot va Sanat (Literature and Art)*. 2018, October 11.
6. *Dictionary of Phraseological Units of Modern Tajik Language*. Under the editorship of M. Fozilov. – Dushanbe: Cognition, 1964. V.2. – 802 pp.
7. *Oila*, 2018, June 6.
8. *Ibidem*. October 10.
9. *Ibidem*. 2014, February 12.
10. Rubinchik Yu.A. *Frame Construction and Structural-Semantic Unity of Phraseologisms // Narody Azii I Afriki (Peoples of Asia and Africa)*, 1973, #4. – pp. 143 – 145.
11. Kamoliddinov B. *Issue of Development of Syntactical Structure of the Tajik Language*. Collection of articles. – Dushanbe, 1988. – 268 pp.
12. *Charkhi Gardun*. 2018, January 27.
13. *Literature and Art*. 8.03.2017.
14. *Phraseological Dictionary of Modern Tajik Language*. Compiler: M.Fozilov. – Dushanbe: Tajik publishing-house, 1963. V.1. – 952 pp.
15. *Love and Family*. 10.07.2018.
16. *Shakuri M. Every Word Has a Point of its Own*. – Dushanbe: Cognition, 2006. – 150 pp.